

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ОСОБЛИВОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

ORCID 0000-0002-8111-9657

Проаналізовано погляди вчених на визначення цінностей, їх смислову природу та види. Ціннісно-смислові орієнтації розглянуто як індивідуальна система ціннісно-смислових координат життєвого шляху особистості. Мета дослідження - теоретично проаналізувати та емпірично виявити ціннісно-смислові орієнтації чоловіків різного віку. Методи дослідження теоретичний аналіз наукових першоджерел, психодіагностичний метод, що включав тест смисложиттєвих орієнтацій, морфологічний тест життєвих цінностей, методи математичної статистики. Результати. Вивчено індивідуальну систему цінностей людини з метою кращого розуміння сенсу його дії. Встановлено, що чоловіки 30 – 40 років серед життєвих цінностей орієнтовані на власний престиж, високе матеріальне становище. Для чоловіків в віці ранньої дорослості серед життєвих цінностей важливими є розвиток себе, збереження власної ідентичності, креативність. Продемонстровано особливості життєвих сфер у чоловіків різного віку: сфера захоплення грає важливу роль в житті чоловіків ранньої дорослості, а сфера сімейного і суспільного життя важливі для чоловіків віком до 40 років. Показано, що у юнаків показники по всіх шкалах актуальних смислових орієнтацій нижче середнього (СЖО), у чоловіків в віці середньої дорослості актуальні смислові орієнтації характеризуються високими показниками усвідомлення минулого і теперішнього і низьким усвідомленням майбутнього, середніми показниками за субшкалами локусу контролю -Я і локусу контролю - життя. Заключення. Продемонстровано, що система особистісних смислів у чоловіків в середньої дорослості спрямована на те, щоб жити, але низька усвідомленість цілей в житті орієнтує систему особистісних смислів на адаптаційні форми взаємодії з об'єктивною реальністю. У юнаків низький рівень усвідомлення майбутнього є руйнівним для особистості, оскільки перспектива майбутнього дозволяє людині усвідомлено і реалістично підійти до побудови свого життя.

Ключові слова: ціннісно-смислові орієнтації, чоловіки, рання та середня дорослість, усвідомлення майбутнього.

Постановка проблеми. Спектр досліджень ціннісної проблематики на сьогодні є досить широким. Перехід від розуміння цінностей як філософської категорії, до психологічного тлумачення природи цінностей зумовив появу багатьох напрямів та психологічних концепцій ціннісної сфери. Проблемою вивчення цінностей та сенсу життя в сучасній психології займалися багато вчених, але досліджень ціннісно-сислової сфери чоловіків - сучасних українців не достатньо представлені в науковій періодиці, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що сьогодні немає єдиної теорії, яка би повністю представила й висвітлила усі ціннісні аспекти життєдіяльності людини.

Психологи по-різному трактують цінності як: значущість чого-небудь; абстрактні ідеї, не пов'язані з відповідним об'єктом чи ситуацією, що виражають людські думки про поведінку та власні переконання; регулятор самоактивності індивіда; „духовною трапезою людини”; щось важливе, що є предметом мрій, прагнень, смыслом життя.

У словнику-довіднику „цінність” визначено як важливе значення, що відповідає актуальним потребам людини, ідеалам, її особистісним смыслом (Горностай, 2001). Цінності – не просто об'єкт потреб, а опосередкований культурою еталон у їх досягненні, що має трансцендентний характер. Цінності є «величезною складовою внутрішнього світу людини» і кожна людина володіє одними й тими ж цінностями, але різною мірою; цінності організовані в системи, їх витоки простежуються в культурі, суспільстві, а вплив відчутний майже в усіх соціальних феноменах (Леонт'єв, 2007). Цінності є основою поведінки людини, динамічним утворенням; їх потрібно набувати й реалізовувати, інакше вони поступово втрачатимуться. Цінності є універсальними смыслом, що кристалізуються в типових ситуаціях, з якими стикається суспільство та людство (Піскоппель). Отже, на думку вченого, між смыслом та цінностями існує генетичне спільне як наслідок перетворення індивідуальних смыслом у групові й тим самим – в універсальні смыслом-цінності. У зв'язку з вищезазначеним низка вчених тісно пов'язують поняття цінностей зі смыслом. Наприклад, О. Генісарецький, посилаючись на думку О. Леонт'єва про існування своєрідних смыслом „вузлів”, що сполучають різні види діяльності в цілісні особистісні структури, ототожнює ці „вузли” з ціннісними утвореннями, які є фундаментом розвитку особистості. А. Ленгле стверджує, що людина завжди перебуває у просторі вибору існуючих та віднайдених цінностей. Важливе завдання – відшукати фундаментальну життєву їх категорію, тобто сенс власного існування. Жити усвідомлено – означає робити те, що відчувається та визнається цінним, інакше особа страждатиме від пустки свого

буття. Г. Оллпорт взагалі називає цінності особистісним смислом. Вчений вважає, що навіть дитина усвідомлює цінність у той момент, коли певний смисл для неї принципово важливий. Тому цінність є категорією значущості, а не категорією знання. Ті ж самі властивості предмета в одній функції та відношенні виступають цінностями, тоді як в іншій функції чи відношенні вони отримують значення смислу. Процес смислоутворення (смислопобудови) зумовлює напрямок і стимулює поведінку людини, тобто є функцією мотиву, тоді як система цінностей особистості виступає критерієм вимірювання його значущості (Ф. Василюк). Визначаючи взаємозв'язок між цінностями і смислами, виокремлено категорію смислової сфери свідомості – ціннісно-смислові орієнтації як індивідуальна система ціннісно-смислових координат життєвого шляху особистості (О. Двойнін). Вони є основою ціннісних уявлень свідомості, навкруги якої перебувають почуття людини. Ціннісно-смислові орієнтації можуть широко взаємодіяти, утворюючи певну ієрархію.

Цінності презентують три універсальні людські потреби, значущі для життя: біологічну потребу організму, потребу в координованих соціальних інтеракціях та потребу у виживанні (Шварц, 1990). Щоб вижити, людина повинна ідентифікувати оточуючі об'єкти та спланувати відповіді на зовнішні стимули, які допоможуть їй задовільнити зазначені базові потреби. Із цього приводу цінності впливають на формування здатності людини проектувати своє майбутнє і можуть бути основою для прийняття нею рішень. Саме цінності та смислоутворювальні мотиви, роблять життя людини структурованим, впорядкованим, а також вони – важливі компоненти спрямованості її особистості.

У концепції особистості ціннісні орієнтації – це система диспозицій, пов'язана з вищими цілями індивіда (Ядов, 2013). Вони є орієнтацією особистості на цінності матеріальної та духовної культури суспільства, з точки зору яких вирішуються складні життєві питання. Як зазначає вчений, у простих ситуаціях людина керується елементарними настановами; в більш складних, де діють певні правила, її поведінка будується на основі фундаментальних настанов; а у різних соціальних контактах вчинки регулюються ще вищими диспозиціями – значущими ціннісними нормами. Автор теорії вказує на те, що система ціннісних орієнтацій формується на основі вищих соціальних потреб людини у відповідності зі стилем її життя.

Узагальнюючи види цінностей спочатку їх було розподілено на два класи: термінальні – втілюють переконання у тому, що певна мета існування варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні – коли певний спосіб дій з особистої та суспільної точок зору є переважаючим у будь-якій ситуації (М.Рокич). На думку вченого, усі цінності характеризуються наступними

ознаками: загальна їх сума, що є власністю людини, порівняно невелика; усі люди володіють одними й тими ж цінностями, хоч і в різній мірі; цінності організовані в системи; витоки цінностей прослідковуються в культурі, суспільстві; ціннісний вплив спостерігається практично в усіх соціальних феноменах.

В інших дослідженнях їх розподіляли на три і більше груп. Так, В.Франкл до базових груп цінностей відніс: цінності творчості (на його думку, найбільш природні та важливі), цінності переживання та цінності ставлення. Цінності, які реалізуються у творчих діях, автор називає „продуктивними”; інші, які проявляються в переживаннях, – „цінностями переживання”; ще одні, які визначають відношення людини до оточуючих її факторів, – відповідно, „цінностями ставлення”. Він зазначає, що не можна недооцінювати усю повноту смислу, який віднаходить наше буття завдяки цінностям, адже в даному випадку людина може регулювати власні зусилля відповідно до можливостей.

П’ять видів загальнолюдських цінностей, важливих для благополуччя суспільства віділяли Г. Балл та Р. Трач: „турбота та співчуття”, „самовизначення”, „людська різноманітність”, „співпраця”, „демократичне втручання та справедливість”.

Цінності які визначають спрямованість життєвої активності було сгруповано у 10 типів, наступним чином: „Влада” як домінування над людьми; „Досягнення” як власний успіх у співвідношенні із соціальними стандартами; „Гедонізм” як насолода чи почуттєве задоволення; „Стимуляція” як відображення потягу до чогось; „Самостійність” особливо думок та дій; „Універсалізм” – розуміння і захист людей та світу; „Доброта” як бажання отримати певні блага; „Традиції” – відповідальність за збереження культурних звичаїв; „Конформність” – тримання поривів, що можуть нашкодити іншим; „Безпечність” як стабільність суспільства та самого себе (Шварц, 2000).

Таким чином, ціннісні орієнтації та смислові структури свідомості у своєму нерозривному взаємозв’язку утворюють ціннісно-смислову сферу особистості..

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з метою дослідження - теоретично проаналізувати та емпірично виявити ціннісно-смислові орієнтації чоловіків різного віку ми використовували наступні методи психологічного дослідження: метод теоретичного аналізу наукових першоджерел з досліджуваної проблематики, психодіагностичний метод, що включав тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.О. Леонтєва, морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина, метод математичної обробки даних.

В дослідженні приймали участь чоловіки в віці ранньої і середньої дорослості.

Морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) спрямований на вивчення індивідуальної системи цінностей людини з метою кращого розуміння сенсу його дії або вчинку. Основним діагностичним конструктом МТЖЦ є термінальні цінності. Під терміном «цінність» ми розуміємо ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкту і суб'єкту, що має життєву важливість і представляє собою ціннісно-смыслову координату життєвого шляху особистості. Згідно методиці перелік життєвих цінностей включає: розвиток себе, тобто пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик; духовне задоволення, тобто керівництво морально-етичними принципами, перевага духовних потреб над матеріальними; креативність, тобто реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність; активні соціальні контакти, тобто встановлення сприятливих відносин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі; власний престиж, тобто завоювання свого визнання в суспільстві шляхом прямування певним соціальним вимогам; високе матеріальне становище, тобто звернення до факторів матеріального благополуччя як головному сенсу існування; досягнення, тобто постановка і вирішення певних життєвих завдань як головних життєвих чинників; збереження власної індивідуальності, тобто переважання власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності та незалежності.

Термінальні цінності реалізуються по-різному, в різних життєвих сферах. Під життєвою сферою розуміється соціальна сфера, де здійснюється діяльність людини. Значимість тієї чи іншої життєвої сфери для різних людей неоднакова. До життєвих сфер автори методики відносять: сферу професійного життя, сферу освіти, сферу сімейного життя, сферу громадської активності, сферу захоплень, сферу фізичної активності.

Отримані результати морфологічного тесту життєвих цінностей відображені у рис. 1.

Згідно рис. 1 ми бачимо, що чоловіки 30 – 40 років серед життєвих цінностей орієнтовані на власний престиж, високе матеріальне становище.

Виявлені середні показники (68%) за шкалою активні соціальні контакти, що говорить про прагнення чоловіків до встановлення сприятливих взаємовідносин з іншими людьми. Для таких людей, як правило, значимі всі аспекти людських взаємин. Вони прагнуть мати велике коло друзів, спілкуватися з новими людьми. Часто є доброзичливими, товариськими, невимушеними в спілкуванні, соціально активними.

Також виявлено середні показники у 54% за шкалою досягнення. Це може говорити про бажання чоловіків досягти конкретних і відчутних результатів у цьому періоду життя.

Дані результати відрізняються за більшістю шкал від результатів чоловіків періоду ранньої дорослості на $p < 0,05$. Так, для студентів серед життєвих цінностей важливими є розвиток себе, збереження власної ідентичності, креативність.

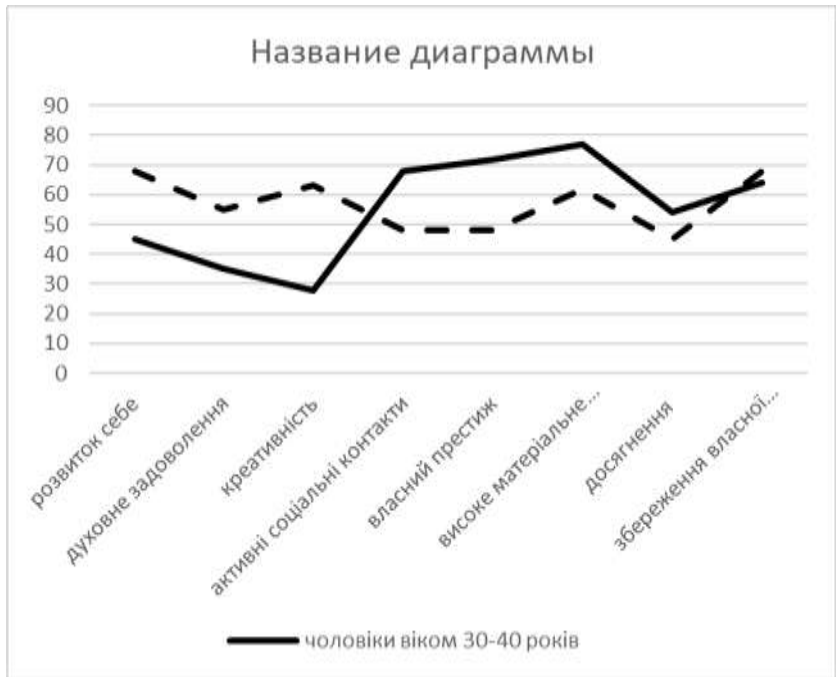

Рис. 1. Показники життєвих цінностей чоловіків різного віку

Згідно методики МТЖЦ другою її частиною є показ життєвих сфер. Далі ми вивчали особливості життєвих сфер у чоловіків різного віку.

Згідно табл. 1 сфера захоплення грає важливу роль в житті юнаків. Дана шкала свідчить про те, що молоді люди вважають захоплення, хобі важливою складовою повноцінного та насиченого життя. Прагнення людини використовувати своє хобі для кращої реалізації своїх потенційних

можливостей. Такі люди не обмежуються, як правило, лише одним видом захоплення і намагаються спробувати свої сили в різних заняттях.

Таблиця 1

Показники життєвих сфер у чоловіків різного віку

Життєві сфери	Чоловіки в віці	
	ранньої дорослості в %	середньої дорослості в %
Професійне життя	37	87
Навчання та освіта	54	32
Сімейне життя	8	67
Суспільне життя	43	74
Сфера захоплення	82	54
Сфера фізичної активності	37	45

Згідно з табл. 1 ми бачимо, що серед сфер життя для чоловіків віком до 40 років є важливими сфера сімейного і суспільного життя. Це може говорити про високу значимість для людини всього того, що пов'язано з життям його сім'ї та суспільства. Чоловіки віддають багато сил і часу вирішенню проблем в даних сферах, вони прагнуть глибокого взаєморозуміння з усіма членами сім'ї. Проблеми життя суспільства та соціальна спрямованість реалізується через активне громадське життя, участь в розмовах на суспільно політичні теми та висловлювання і власної думки і думок своїх авторитетів.

Згідно з результатами методики СЖО, у юнаків показники по всіх шкалах актуальних смислових орієнтацій нижче середнього. Так, усвідомлення минулого (результативність життя), усвідомлення теперішнього (задоволеність процесом) і майбутнього (наявність цілей) представлено у 27% юнаків. Для респондентів характерні незадоволеність прожитою частиною життя, низька осмисленість свого життя в сьогодні, відсутність цілей в майбутньому і, отже, дискретне сприйняття свого життя в цілому. Особистісні смисли людини в подібному випадку позбавлені спрямованості і часової перспективи. Крім того, випробовувані цієї групи демонструють невіру в свої сили контролювати події власного життя, фаталізм і переконаність в тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, свобода вибору ілюзорна, і безглуздо що-небудь

загадувати на майбутнє (низькі бали по субшкалам "Локус контролю - Я і" Локус контролю життя").

Згідно з результатами методики СЖО у чоловіків в віці середньої дорослості актуальні смислові орієнтації характеризуються високими показниками усвідомлення минулого (72%) і теперішнього (68%), і низькою свідомістю майбутнього. Подібний стан властивий людям, які живуть сьогоднішнім і вчорашнім днем. Можна сказати, що система особистісних смислів в даному випадку спрямована на те, щоб жити. При цьому стані спостерігаються середні показники за субшкалами локусу контролю Я і життя. Однак низька усвідомленість цілей в житті орієнтує систему особистісних смислів на адаптаційні форми взаємодії з об'єктивною реальністю, які проявляються в завищеній самооцінці і високому рівні досягнень і одночасно в потребі бути причетним до інтересів групи, в оптимізмі і яскравості емоційних проявів при деякій поверховості переживань і недолугості, в прагненні заперечити існуючі проблеми, раціоналізувати і витіснити явища, що викликають тривогу.

Висновки. Продемонстровано, що система особистісних смислів у чоловіків в середньої дорослості спрямована на те, щоб жити, але низька усвідомленість цілей в житті орієнтує систему особистісних смислів на адаптаційні форми взаємодії з об'єктивною реальністю. У юнаків низький рівень усвідомлення майбутнього є руйнівним для особистості, оскільки перспектива майбутнього дозволяє людині усвідомлено і реалістично підійти до побудови свого життя.

Перспективами подальших досліджень є вивчення ціннісно-смыслову серу чоловіків-військослужбовців, що мають досвід бойових дій.

Література

1. Горноста́й П.П. Психология личности: словарь-справочник. К. : Рута, 2001. 320 с.
2. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М., Смысл, 2007. 511 с.
3. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
4. Пископелъ А.А. От традиционных ценностей к уникальным смыслам *Вопросы психологии*. 2001. №6. С.103.
5. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : Диспозиционная концепция. 2-е расширенное изд. М. : ЦСПиМ, 2013. 376с.

6. Schwartz S., Sagie G. Value consensus and importance. A Cross National Study [Электронный ресурс] // Journal of cross cultural psychology. – 2000. – Vol. 31. – № 4. – Режим доступа: <http://jcc.sagepub.com>

References

1. Hornostai P.P.(2001).Slovník-dovídník Psychologická osobnosti: slovník-dovídník [Handbook of Psychology of Personality]. K. : Ruta. [in Russian].
2. Leontev D.A.(2007) Psychologiya smisla: priroda, stroenie y dinamika smyslovoi realnoy [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality]. M., Smysl [in Russian]
3. Pomytkin E.O.(2013) Psychologichna diahnozyka dukhovnoho potentsialu osobnosti: posibnyk . tkin. [Psychological diagnosis of the spiritual potential of the individual: a guide]. Kirovohrad : Imeks-LTD. [in Ukrainian]
4. Pyskoppel A.A (2001). Ot tradytsionnykh tsennostei k unikalnym smyslam [From traditional values to unique meanings] *Voprosy psikhologii– Psychology issues.* 6, 103-108. [in Russian].
5. Samorehuliatsiya y prohnozyrovanye sotsyalnoho povedeniya lychnosty : Dyspozytsyonnaia kontseptsyia. M. : TsSPyM, 2013[in Russian].
6. Schwartz S., Sagie G.(2000) Value consensus and importance. A Cross National Study *Journal of cross cultural psychology.* Vol. 31. № 4. [<http://jcc.sagepub.com>]

Kushnarev V.A.

The value-semantic particularities at different stages of life path

The scientists' views on the definition of values, their semantic nature and types were analyzed. The value-semantic orientations are considered as an individual system of value-semantic coordinates of the personality's life path. The purpose of the research is to theoretically analyze and empirically identify the value-meaning orientations of men of different age. The methods of the research used were: theoretical analysis of scientific sources, psychodiagnostic method, the test of life-orientation, morphological test of vital values, methods of mathematical statistics. The results of the research are: the individual system of personality's values is studied in order to better understand the meaning of his actions. It is established that men at the age of 30-40 years are oriented on their own prestige, high financial status among their vital values. For men of early adulthood, the development of themselves, the preservation of their identity, and creativity are important among the values of life. The particularities of life's spheres among men of different ages have been demonstrated: the sphere of admiration plays an important role in the life of men of

early adulthood, and the sphere of family and social life is important for men under 40 years old. It is shown that the indicators on all scales of current value orientations are below average among young men, the actual value orientations are characterized by high rates of awareness of the past and the present and low awareness of the future, average rate on subscales of self-control locus and life-control locus among men in the middle adulthood.

Conclusions. It has been shown that the system of personal meanings among men in the middle adulthood is aimed at living, but low awareness of goals in life guides the system of personal meanings to adaptive forms of interaction with objective reality. Young people's low level of awareness of the future is destructive for the individuality, since the perspective of the future allows a person to consciously and realistically approach to the construction of their lives.

Key words: value orientations, men, early and middle adulthood, awareness of the future.

Кушнеров В'ячеслав Анатолійович – здобувач кафедри загальної психології і психології розвитку особистості Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

УДК 159.923:378 DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2019-50-3-3-196-207>

Левченко В.В.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗМІН

ORCID ID: 0000-0003-4691-9445

Стаття присвячена вивченню особливостей становлення професійної ідентичності в умовах змін. Дослідження проблеми ідентичності має декілька методологічних підходів: системний, феноменологічний, синергетичний. Виявлено соціально-психологічні складові, які сприяють формуванню професійної ідентичності в складних ситуаціях невизначеності та визначено детермінанти, які заважають досягненню професійної ідентичності в умовах змін. Доведено потреба вивчення суб'єктивного фактору сприйняття змін особистістю та його вплив на формування професійної ідентичності. Важливою особливістю становлення професійної ідентичності в умовах змін є включення минулих професійних та особистісних самовизначень, які вже реалізувалися та майбутніх виборів, що прогнозуються особистістю в нових обставинах буття. Виявлено рівні формування професійної ідентичності